

İSLAM AİLƏ HÜQUQUNDA EVLİLİYİN MEYDANA GƏLMƏ ŞƏRTLƏRİ

S.H.Mirzəyeva

(Azərbaycan MEA-nın akademiki V.M.Məmmədəliyev tərəfindən təqdim edilmişdir)

Ailə hüququ islam hüququnun müstəqil bir hissəsini təşkil edir. Klassik islam hüququ kitablarında bu hissə “nikah-talaq” başlığı altında araşdırılır. İslam hüququnun mənbələri və sistemi, Roma hüququndan qaynaqlanan müasir Avropa hüququnun digər hüquq sistemlərindən fərqlənir. İslam hüququ yalnız insanların bir-biri ilə olan əlaqələrini tənzimləmiş, eyni zamanda Allahla insan arasında olan əlaqəyə də yer vermişdir. Klassik fiqh kitablarında həmişə ilk hissə ibadətə ayrılmışdır. İslam hüquqşünasları Roma hüququndan qaynaqlanan bir sıra şəxsi hüquq qanunlarına yer verməyərək islam hüququnu “İbadət”, “Müaməlat” (borc ticarət üsul hüququ) və “Uqubat”(cəza hüququ) kimi başlıqlara ayırmışlar.

Açar sözlər: ailə, islam, hüquq

Ailə hüququ mövzusu ibadətlə müaməlat başlıqları arasında yer tutmuşdur. Bəzi hüquqşünaslar ailə hüququnu ibadət, bəziləri isə müaməlat bölümünə aid edirlər. Müasir islam hüquqşünasları bu üç başlığı bir kənara qoyub, ailə hüququnu əhval-şəxsiyyətə deyilən xüsusi bir başlıq kimi adlandırmışlar.

İslam hüququna nisbətən başqa hüquq sistemində ailə hüququ bir qədər sonralar araşdırılmışdır. İslam hüququ öz ana qaynağını Qurani-Kərimdən və Hz. Peyğəmbərimizin (s.a.s) hədislərindən (sünnəsindən) götürmüşdür.

İslam ailə hüququ ailənin ümumbəşəri prinsiplər, ailə münasibətlərinin qadın və kişinin könüllü nikah ittifaqı, onların maddi mülahizələrdən azad olan qarşılıqlı məhəbbəti, dostluğu və hörmət hissləri, qurulmasını özünün ən mühüm vəzifələrindən biri sayaraq nikahın bağlanması üçün bir sıra şərtlər müəyyən etmişdir.

Nikah əqdinin dörd əsas şərti vardır – iniqad, səhhət, nəfəz, lüzum.

Evliliyin iniqad şərtləri: Bir çox islam hüququ ilə bağlı əsərlərdə iniqad şərtləri haqqında bəzi fərqli mülahizələr vardır ki, bunları bu şəkildə sıralaya bilərik:

1. *Hər iki tərəfin evlənmə əhliyyətinin olması.* Nikaha daxil olan qız ilə oğlan təsərrüf əhliyyətinə sahib olmalıdırlar. Bu hal da ki, yeddi yaşa çatıb pisi-yaxşıdan seçə bilməklə gerçəkləşir. Ağıl xəstələri və təmyiz yaşına

çatmayan uşaqların nikah əqdi batil sayılır. Bu qanun onları evləndirmək üçün təyin olunan qəyyumlarına aiddir. Yəni ağı başında olmayan və qəyyumluğa yaşı çatmayan şəxslərin uşaqlar üçün qıydıqları nikah batil sayılır.

Hənəfi məzhəbinə görə yetkinlik yaşına çatmaq nikahı meydana gətirən səhhət şərtlərindən olmayıb, nəfəz şərtlərindəndir.

Hənəfilərdən başqa digər üç məzhəbə görə qadının tam əhliyyəti olsa da yalnız qəyyumu tərəfindən evləndirilə bilər. Qızlarda yetkinlik yaşı 9, oğlanlarda 12, Əbu Yusif və İmam Muhəmmədə görə isə hər iki cins üçün 15, Əbu Hənifəyə görə isə qızlarda 17, oğlanlarda isə 18 yaş həddidir. [6, s.251]

1917-ci il Osmanlı Ailə Hüquq Qərarnaməsində evlənmə əhliyyəti qızlarda 17, oğlanlarda 18 yaş həddi olaraq göstərilmişdir. Qərarnamədə 18 yaşına çatmayan və 17 yaşına keçməmiş gənclərin yalnız qəyyum tərəfindən evləndirmək səlahiyyəti olduğu da bildirilmişdir. [6, s. 234]

Nikaha mane olan hallar: Nikah mütləq zəmnə qıyılmalıdır. Tərəflərin arasında müvəqqəti və ya daimi bir evlənmə əngəli olmalıdır. Məsələn, ikisindən birinin evli olması, tamam boşanmaması, bacı, xala, bibi, süd bacısı, iddət gözləyən qadın, müsəlman qadının qeyri-müsəlmanla evlənməsi kimi hallar da bura daxildir.

Nikahın rükünləri (ünsürləri): Nikah

əqdinin əsas ünsürü hər iki tərəfin razılığıdır (icab və qəbul). Çünki bu əqdin varlığı tərəflərin bu evliliyi qarşılıqlı olaraq qəbul etmələrinə bağlıdır.

Hənəfi məzhəbçilərinə görə, nikah əqdinin üçüncü ünsürü razılıqdır. Bir çox məzhəb imamlarına görə isə nikahın 4 ünsürü vardır. Bunlar razılıq, qadın, kişi və qadının qəyyumudur. [2, s.157]

Nikah qıyılan zaman yerinə yetirilməli şərtlər: Hər iki tərəf evlənmək istədiklərini açıq-aydın nikah məclisində bildirməlidirlər. Tərəflərdən biri o birini eşitməyəcək dərəcədə uzaqlaşbsa, nikah məclisi bu zaman tərk edilmiş sayılır. Ancaq Əbu Yusifə görə əgər bir tərəf nikah məclisinə hazır deyilsə və o biri tərəf də şahidlərin hüzurunda evlənmə təklifi veribsə, bu nikah əqdi gəlməyən tərəfin icazəsinə bağlı olaraq meydana çıxar və qarşı tərəf bu təklifə müsbət cavab verərsə bu əqd həyata keçər. [2, s.97]

Təklif və razılıq hər bir yöndən bir-birinə uyğun olmalıdır. Bu işdə hiylə olarsa evlilik meydana gələ bilməz. Eşitmə və danışmaq qüsuru olan şəxslər, uzaqda olub həmin yerə gəlmək imkanı olmayan şəxslər üçün islam ailə hüququnda nikah əqdinin həyata keçməsi baxımından məktuba icazə verilmişdir. Yazılan məktub digər tərəfin və şahidlərin hüzurunda oxunur və qarşı tərəfin razılığı nəticəsində nikah bağlanır. [5, s. 157]

Müasir dövrümüzdə də məktubla evlənmə hallarına rast gəlmək olar. Elm, texnika inkişaf etdiyi üçün bu üsul virtual olaraq da həyata keçirilir. Məsələn, Almaniyada yaşayan oğlan və ailəsi qızı internet vasitəsilə bəyənir. Onlar razılığa gəlirlər. Toy gününü təyin edirlər. Qız evi öz toyunu Azərbaycanda edərək, qızı Almaniya yola salır. Bu cür evlənmə şəkli islam ailə hüququnda da qanuni sayılır. Evlilik təklifi və razılıq üçün istifadə edilən sözlər açıq-aydın olmalıdır. Nikah, tezvic kimi sözlərdən əmələ gələrək nikahlandım, nikah etdim, tezvic etdim, evləndim, evləndirdim kimi ifadələr istifadə olunmalıdır.

Evlilik təklifi və razılıq şərtə bağlı olmamalıdır. Hənəfi məzhəbçiləri nikah zamanı kəsilməli şərtlərin mötəbər olub-olmaması baxı-

mından iki fikir yürütmüşlər:

1) Ailə həyatına uyğun olmayan şərtlər, məsələn, nəfəqə ilə mükəlləf olmamaqlarını şərt kəsmək;

2) Ailə həyatına uyğun şərtlər, məsələn, qadının yoldaşının o biri xanımı ilə bir evdə qalmaq, ərin tək evli qalması şərtiylə evlənmək və s. [2, s. 19;75]

Evliliyin səhhət şərtləri: Nikah əqdinin həyata keçməsi üçün lazımi səhhət (keçərlilik) şərtləri vardır:

a) evlənəcək tərəflər arasında müvəqqəti və ya daimi əngəl törədəcək bir hallar olmamalıdır;

b) evlilik təklifi və razılıq müvəqqəti xarakter daşımamalıdır. Bu barədə irəlidə geniş məlumat verəcəyik;

c) nikah əqdi zamanı iki şahidin olması.

Evlilik gələcəyə aid haqq və məsuliyyətlər əmələ gətirən bir müəssisə olduğu, hətta haramlardan ayırdığı üçün cəmiyyət qarşısında müəyyən bir şahidlərlə həyata keçməlidir. Məhz bu səbəblərə görə vəli və qəyyumdan başqa bu ədq zamanı iki şahid tələb olunur. Dəlil ayə və hədislərdir:

1. وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَلَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ.

İman gətirənlər və yaxşı işlər görənlər isə behiştlikdirlər və orada əbədi olacaqlar. (3,Əl-Bəqərə 2/82)

Hənəfi, Şafei, Hənəbəlilər məzhəbləri iki şahidin olmasını mütləq sayırlar. Maliki məzhəbinə görə isə şahidlər nikah anında olmasalar da olar, əsas toy vaxtı orada olmaları yetərlidir. [2, s. 341]

Şahidlərdə lazımi xüsusiyyətlər.

a) *şahid ağıllı və yetkinlik yaşına çatmalıdır.* Ruhi xəstələr və kiçik yaşlı uşaqlar şahid ola bilməzlər.

b) *şahidlər iki kişi və ya bir kişi və iki qadın olmalıdır.* Tək şahidlə nikah qıymaq olmaz. "Bir vəli və iki ədalətli şahid olmadıqca nikah olmaz" deyər Peyğəmbər (s.ə.s.) buyurur. [2, s. 67]

Hənəbəlilər, Şafeilər, Maliki məzhəbləri iki şahidin olmasını vacib saymışlar. Hənəfilər isə bir kişi və iki qadının şahidliyini qəbul etmişlər.

c) *şahid azad olmalıdır.* Bir çox fəqihlər

şahidin azad bir insan olmasını üstün tutmuşlar. Hənəbəli fəqihlərinə görə isə başqa mövzularda azad olmayan insan şahidlik edirsə, bu mövzuda da şahidlik edə bilər. Dəlil olaraq bunu qadağan edən ayə, hədis və icmanın olmadığını gətirmişlər.

d) *müsəlman olmalıdır*. Hər iki tərəf müsəlmandırsa, şahidlərin də müsəlman olması haqqında bir çox müctəhidlər fikir yürütmüşlər. Çünki qeyri-müsəlmanın müsəlman üzərində vəlayət haqqı yoxdur.

Əbu Hənifə və Əbu Yusifə görə isə qadın əhli-kitabdan olarsa, şahidlər də əhli-kitabdan ola bilərlər.

e) *hənəfilərə görə şahidlərin ədalətli olması vacib deyildir*. İki fasiq şəxs də şahid ola bilər. Çünki fasiq şəxs vəli ola bilər. Cəfəri məzhəbi də bu fikirdədir. Hətta bu məzhəbə görə nikahda şahidin olması səhhət şərti deyil, məndubdur. Onların fikrincə, qadın sağlamdır və yetkinlik yaşına çatıbsa, iki şahidin və vəlinin nikah əqdində iştirakı vacib deyil. [6, s. 162;138]

Hənəfilərdən başqa məzhəblərin əksəriyyəti fasiqin şahidliyi ilə həyata keçən nikah əqdini düzgün saymamışlar. Çünki Hz.Peyğəmbər (s.a.s.): “bir vəli və iki ədalətli şahid tapılmadıqca evlilik olmaz” demişdir. [6,Əbu Davud 19]

İmam Malik: “ədalətli şahid tapılmadıqda əxlaqi vəziyyəti məlum olmayan şahidlik edə bilər”, – demişdir.

2.*Gizli nikahın hökmü*. Ətrafa bildirməməklə qıyılan nikah caiz deyildir. Ancaq nikah əqdi şahidlərin hüsurunda həyata keçirilib və sonradan şahidlərdən bu işi gizləmələri istənersə, bu evlilik gizli sayırlarmı?

Əbu Hənifə və imam Şafeiyə görə bu cür evlilik gizli sayılmaz. [6,Sərxsi V, 31]

İmam Malik isə evliliyin cəmiyyət içərisində elan edilməsini qəbul etdiyi üçün bu cür evlənməni düzgün saymamışdır.

Hənəbilərə görə isə gizli saxlama tövsiyəsi nikahı pozmaz. [6, s. 163;143]

Əbu Leyla, Əbu Səvr Əbu Bəkr Əssama görə isə şahid vacib şərtlərdən deyildir. Onlar “Qadınlardan xoşunuza gələnəri nikahlayın” və “İçinizdə evli olmayanları evləndirin” kimi ayələri dəlil gətirmişlər.

2. وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَىٰ مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِيمَانِكُمْ إِنِّي كُنْتُ الْقُرَّاءَ يُغْنِيهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

(Ey möminlər!) Aranızda olan subay kişiləri və ərşiz qadınları, əməlisəlah (yaxud evlənməyə qabil) kölə və cariyələrinizi evləndirin. Əgər onlar yoxsuldurlarsa, Allah öz lütfü ilə onları dövlətli edir. Allah (lütfü, mərhəmətilə) genişdir, (hər şeyi) biləndir! (3, Nur 24/32)

Lakin bir çox müctəhidlər bu görüşü rədd edərək ayə və hədislərdə bunun açıq qeyd edildiyini bildirmişlər. [6, s. 164;146 VII, 71,72]

3.*Evlilikdə razılıq və ixtiyarın olması*. Bildiyimiz kimi evlilik bir ömür boyu sürən əqd olduğu üçün burada qarşılıqlı razılıq böyük əhəmiyyət kəsb edir. Hər hansısa tərəfin razılığı olmazsa, qıyılan nikah düzgün sayılmaz. Əgər tərəflərdən biri təhdid, ölüm və zorakılıq qorxusu altında nikaha məcbur qalarsa, belə nikah fasid hesab olunur. Bu haqda hədisdə belə deyilir: “Allah-Təala ümmətimdən yanılma, unutma və zorlandıqları bir şeyin hökmünü qaldırmışdır.” (6,İbn Macə Talaq, 16) Hz. Aişə zorla evləndirilən bir qızla bağlı olaraq Hz. Peyğəmbərin (s.ə.s.) məsləhətini belə nəql edir: “Ənsardan Hidamın qızı əl-Hansa Hz. Aişənin yanına gəlib, “atam ailə şərəfini artırmaq üçün məni əmim oğluna verir. Mən isə bu cür evliliyi istəmirəm” dedi. Hz. Aişə ona dedi: “Rəsulullah gələndə qədər burada gözlə.” Hz. Peyğəmbər gələndə Hz.Aişə ona vəziyyəti danışdı. O da qızın atasını çağıraraq qıza seçmə hüququ verdi. Qız dedi: “Ey Allahın elçisi, atamın istədiyi nikahı qəbul edirəm. Lakin bu davranışla qadınlara ataların bu ixtiyarda olmadıqlarını bildirmək istəyirəm.” [6, s.148]

Hənəfi məzhəbinə görə məcbur edilən şəxsin nikahı da, boşanması da qanuni sayılır. Çünki həmin şəxs nə qədər məcbur qalsa da onun məqsəd və seçimi vardır.

1917-ci ildə Osmanlı Ailə Hüquq Qərar-naməsi Şafei məzhəbinin görüşlərini əsas alaraq, məcbur edilən şəxsin nikahını fasid saymışdır.

Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsinin 11-ci maddəsində həmin şərtlərin dövlət tərəfindən qəbul olunması təsdiqlən-

mişdir: "Nikahın bağlanması üçün nikaha daxil olan şəxslərin yazılı razılığı və onların nikah yaşına çatmaları zəruridir".

Evliliyin nəfəz (tətbiq) şərtləri: Bir nikah əqdi düzgün meydana gəldiyi halda, lazımi qaydada da evliliyin bir əhliyyətsizliyinə görə davam edə bilməz. Normal olaraq hər bir qanuna uyğun bağlanan nikah əqdində bəzən bir əhliyyət əksikliyinə görə başqasının icazəsi, yəni tərəflərinin və vəlilərin razılıqlarının alınması görünən hallar olur. Bu razılığın alınması bir nifaz şərtidir. Bu şərtləri aşağıdakı kimi sıralaya bilərik:

1) Azad, ağıllı və yetkin bir qadının həyata keçirdiyi nikah Hənəfilərə görə dərhal nəfəz qazanır. Ancaq imam Muhammədə görə belə bir evlilik qadının vəlisi icazə verənə qədər asılı qalır.

2) Yaxın qəyyum olduğu halda, uzaq qəyyum onları evləndiribse, yaxın qəyyumun icazəsi olmadan nikah əqdi davam edə bilməz. Şafei və Hənəbilərə görə bu bir səhhət şərti olduğu üçün yaxın qəyyum varsa uzaq qəyyum nikah əqdini həyata keçirə bilməz. Lakin bu yaxın qəyyumun ağıl xəstəliyi və bir sıra üzrlü səbəbləri olsa, nikah əqdini uzaq qəyyum həyata keçirə bilər.

3) Nikah vəkili səlahiyyəti aşarsa, nikah əqdi vəkalət verənin icazəsinə qədər asılı qalar. Məsələn, bir kişi hər hansı bir qızla və müəyyən bir miqdar mehlrlə bir şəxsə səlahiyyət versə, vəkil onu başqa bir qızla və daha yüksək mehlrlə evləndirsə, kişi bu vəziyyəti biləndə bu nikahı qəbul edə də bilər, etməyə də bilər.

4) Nikah qıyan kənardan biri (füzuli) olmalıdır. Nikah zamanı evləndirmə səlahiyyəti olmayan şəxsə füzuli deyilir. Füzulinin qıyacağı nikahı yetkisiz olaraq təmsil olunan kişi və qadın qəbul edərsə, əqd həqiqi olar, əks halda, ləğv edilir. Şafei və Hənəbəl məzhəbçilərə görə füzulinin qıydığı nikah və ya alış-veriş kimi təsərrüflər keçərsizdir. [1, s.153]

Evliliyin lüzum (bağlayıcılıq) şərtləri:

a) yetkinlik yaşına çatmayan və əqli cəhətdən naqis olan şəxslərin ata və baba tərəfindən evləndirilməsi nikahı bağlayıcıdır. Uşaq yetkinlik yaşına çatarsa, xəstə isə əqli cəhətdən normal olarsa, atanın, babanın və ya

böyük qardaşın qıydıqları nikaha etiraz etmə haqqına sahib olar. Bu haqlardan birincisinə "bülüğ müxəyyərliyi", ikincisinə isə "hiyəru-lifana" (şəfa tapma müxəyyərliyi) deyilir. [6, s.87]

Bu görüş Əbu Hənifəyə və İmam Muhammədə aid olub, gətirdikləri dəlil isə budur: Əshablardan Qudəmə bin Mazun qardaşı Osman bin Mazunun qızını Abdullah bin Ömərle evləndirmişdi. Qız yetkinlik yaşına çatanda peyğəmbər onu seçimində sərbəst buraxmışdı. O, da ayrılmağı seçmişdi. Hətta İbn Ömər "ona sahib olduqdan sonra belə məndən uzaqlaşdı" dediyi nəql edilmişdir. [6, s.233]

Əbu Yusifə görə isə ata və babadan savayı qəyyumların qıydıqları nikah uşaq və əqli xəstə üçün bağlayıcı olur və bunların gələcəkdə seçmə sərbəstliyi olmaz. Çünki qəyyum lazımi araşdırmanı edərək ən uyğun olanını seçər.

1917-ci il Osmanlı Ailə Hüquq Qərar-naməsi 9 yaşından kiçik qız uşaqları ilə 12 yaşından kiçik oğlan uşaqlarının heç kəs tərəfindən evləndirilməyəcəyini, yetkinlik yaşından etibarən (qızlarda 17, oğlanlarda isə 18 yaş həddi) qəyyumun icazəsi alındığı təqdirdə nikaha icazə verilmişdir. [6, s. 234]

b) ağıl cəhətdən yetkin bir qadın yüksək bir mehlrlə, yalnız tayı olmayan bir kişi ilə evləndikdə qəyyumun ixtiyarı var ki, bu nikahı fəsx etsin.

Uyğunluğun bir səhhət şərti deyil, lazım şərti olduğunu isbat edən hədis vardır: "Hz. peyğəmbər Fatimə binti Kaysa köləsi Zeydin oğlu Üsamə ilə evlənməyi əmr etdi. Üsamə də peyğəmbərin əmri ilə onu nikahladı". Bu hadisədən aydın olur ki, qadın tayı olmayan kişi ilə evlənə bilər. Bu, onun iradəsinə bağlıdır. [6, s.236]

c) qəyyumun icazəsi olmadan ağıllı və yetkin bir qadın əskik bir mehlrlə uyğun, tayı olan bir şəxsə evlənersə, qəyyum bu nikahı fəsx edə bilər. Əbu Yusif və İmam Muhammədə görə isə mehrin azlığı nikaha təsir etməz.

d) qadın razı olmadığı halda, kişinin bəzi qüsurları varsa, bu nikah fəsx edilir.

Bu gün də müxtəlif cəmiyyətlərdə erkən nikah məsələləri gündəmədir. İslam hüququ erkən nikah mövzusunda öz münasibətini Qurani-Kərim və hədislər vasitəsilə bildirmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Həmidullah Məhəmməd. İslama giriş. Bakı: Qismət, 2006, 336s.
2. İslam təhriflərə cavab. Bakı: Az. Dövlət kitab palatası, 1997, 133s.
3. Qurani Kərim. Ərəb dilindən tərcümə edənlər Z.M.Bünyadov; V.M.Məmmədəliyev. Bakı: Qismət, 2004, 607s.
4. Məmmədəliyev V.M. Quran və elm. Bakı: Qismət,

2006, 128 s.

5. Məmmədəliyev V.M. İslam qısa məlumat kitabı. Bakı: Az.döv.nəşr.1985,162s.
6. Ansiklopedik böyük islam ilmi hali. İstanbul: Cağaloğlu, 1979, 713s.
7. Гразневич П.В. Происхождение Ислама. Донецк, 1980, 156 с.

Bakı Dövlət Universiteti

CONDITIONS OF APPEARANCE OF MARRIAGE IN ISLAMIC FAMILY LAW

S.H.Mirzoyeva

Family law is independent part of Islamic law. In the books on classical Islamic this chapter is described under title "marriage-divorce". Islamic family law considering as its basis, marriage on base of mankind principles, volunteer marriage of the man and woman, mutual love, friendship and respect free of material interests, there four defined a number of conditions for marriage.

Keywords: *family, human rights, islam*

УСЛОВИЯ ПОЯВЛЕНИЯ БРАКА В СЕМЕЙНОМ ПРАВЕ В ИСЛАМЕ

С.Г.Мирзоева

Семейное право является независимой составной частью исламского права. В книгах по классическому праву этот раздел рассматривается под заголовком «брак-развод». Семейное право в исламе предполагает заключение добровольного брачного союза мужчины и женщины на основе общечеловеческих принципов, лишенных материальных расчетов: взаимной любви, дружбе и уважении, и тем самым был определен ряд условий для заключения брака. Существует четыре основных условия брачного акта-иниғад (право обеих сторон на брак), саххат (истина), нағаз (реализация) лузум (необходимость).

Ключевые слова: *семья, права человека, ислам*